

održavanja resursa i drugim pitanjima. Delovi monografije posvećeni kasnijem razvoju i aktivnostima avijacije ubedljivo svedoče o njenoj ulozi u okviru jugoslovenskog društva. U Prilozima monografiji dati su: organizacija jedinica vazduhoplovstva, tipologija korišćenih vazduhoplova, pregled rukovodećeg kadra u dve i po decenije postojanja.

Posle niza različitih monografija objavljenih u bivšim jugoslovenskim republikama ovo je prva sveobuhvatna analiza vazduhoplovstva, pa tako i vojske u jugoslovenskim zbivanjima 1918–1941, izvedena korišćenjem originalne građe i foto materijala. To je možda i najznačajniji domet knjige, jer pomera istorijsko saznanje na dokumentarno zasnovan način.

Bojan B. Dimitrijević je u više studija i monografija dodirivao problematiku vazduhoplovstva u Jugoslaviji; koautori Micevski i Miladinović takođe istraživački u meri u kojoj je to bilo neophodno i koliko su takve teme to dozvoljavale. Ipak, u ovoj knjizi nema ponavljanja ili preuzimanja iz ranijih radova; ona je nastala na potpuno novim istraživanjima do sada još uvek dobrim delom neobrađene arhivske građe, literature i stručnih časopisa. Autori su gotovo iscrpili ovu istorijsku temu, ponudivši dobro strukturiranu i preglednu monografiju u kojoj i valjan izbor fotografija ima značajnu ulogu u zaokruživanju ove problematike.

Momčilo Pavlović

Vladimir Petrović, TITOVA LIČNA DIPLOMATIJA: STUDIJE I DOKUMENTARNI PRILOZI, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2010, 350 str.

U javnosti postoji veliko interesovanje za nove činjenice i tumačenja ličnosti i dela Josipa Broza Tita. Tokom socijalističkog perioda objavljene su brojne publikacije koje su ga glorifikovale i koje su bile lišene kritičkih tumačenja. Zatim je od početka 90-ih došlo do poplave „otrovnih uspomena Titovih saradnika, telohranitelja, kuvara i lekara“ i publicističkih dela prožetih mističnim interpretacijama, ogovaranjem i nategnutim interpretacijama. Napokon, tri decenije posle Titove smrti stvorile su se okolnosti za hladnokrvniji pristup i naučno sagledavanje svih aspekata Titove ličnosti i dela, koje je zbog koncentracije vlasti u njegovim rukama i sistema odlučivanja neophodno kako bi se razumela istorija socijalističke Jugoslavije. Poslednjih godina, pored dalje pojave publicističkih dela, objavljivane su naučne monografije, zbornici radova, tematski brojevi časopisa, memoarska dela, Titove dnevničke beleške i niz članaka u stručnim časopisima koji osvetljavaju pojedine segmente Titove delatnosti. Knjiga Vladimira Petrovića *Titova lična diplomatija: studije i dokumentarni prilozi* predstavlja deo tog procesa u kome se nastoji da se na osnovu arhivske građe i dosledne primene metoda istorijske nauke, ličnost i delo Josipa Broza Tita sagledaju na naučnim osnovama i da se preispitaju prethodni sudovi i činjenice.

Autor je ovom knjigom nastojao da zaokruži svoje interesovanje i bavljenje spoljnom politikom socijalističke Jugoslavije i njenim glavnim nosiocem. Pored domaćih arhiva istraživao je u Londonu i Moskvi, koristio je i digitalne

baze podataka, domaća i strana izdanja objavljene građe, memoara, dnevnika, periodike, zbornika, monografija i rasprava. Tito je, kako autor navodi, „u inostranstvu ne samo predstavljao već upravo personifikovao Jugoslaviju, a jugoslovenska spoljna politika postala je gotovo sinonim za Titovu ličnu diplomatiju“. Čvrsto je držao spoljnu politiku u svojim rukama, što je bilo uslovljeno njegovom centralnom pozicijom u sistemu socijalističke Jugoslavije. Tito se nalazio na preseku ideološke i državne spoljnopolitičke linije i različiti koloseci koji su imali veze sa spoljnom politikom (CK SKJ, Vlada FNRJ, Odbor za spoljne poslove Skupštine FNRJ, Ministarstvo spoljnih poslova, Jugoslovenska armija, Uprava državne bezbednosti...) sticali su se i povezivali u njegovoj ličnosti, tako da je mogao sve da nadgleda i donosi odluke. I Titov lični afinitet za spoljnu politiku doprineo je ovoj centralizaciji. On je uživao u ovom poslu i strog protokol, putovanja, dočeci i parade nisu mu predstavljali opterećenje, a doprinosili su „rutinizaciji“ njegove harizme, učvršćivanju ličnog prestiža. Već sam uvid u broj putovanja, razgovora sa šefovima država, vlada i ministara govori o obimu i dinamici Titove spoljnopolitičke aktivnosti. Van zemlje je u toku života putovao 193 puta, predvodio je 169 delegacija i posetio 92 zemlje, susrevši se sa preko 250 šefova država i premijera i učestvujući na različitim multilateralnim skupovima. Od stupanja na položaj predsednika države 1953. ugostio je 175 šefova država, 110 šefova vlada, oko 200 ministara inostranih poslova i isti broj parlamentarnih delegacija, kao i preko 300 delegacija različitih pokreta. Iz ovoga je sasvim jasno u kojoj meri je Tito lično sprovodio spoljnu politiku putem kontakata sa

stranim državicima (poznavao je i susretao se sa svim značajnim državicima svog vremena, osim sa De Golom), što je, uz kreiranje spoljnopolitičkih smernica i presudan uticaj u kadrovskoj politici, omogućilo da Titov uticaj na spoljnu politiku preraste „u njenu istinsku privatizaciju“, kako navodi autor. Zbog ovoga se i može reći da je jugoslovenska spoljna politika postala gotovo sinonim za Titovu ličnu diplomatiju, koju autor posmatra u kontekstu samit-diplomatije vremena u kome je Tito delovao, nastojeći da utvrdi kako se on u nju uklapao, koje je faze prošao i da li je doprineo njenom razvoju.

Autor se opredelio za „atipičnu koncepciju knjige, koja kombinuje istraživačke studije sa publikovanjem dokumenata“. Dokumenti su dati na kraju svake glave u formi priloga i imaju ulogu da ilustruju i dopune ono o čemu je bilo reči u studiji, kao i da podstaknu čitaoce „da sami stiču sudove o događajima Titove lične diplomatije“. Objavljeno je ukupno 25 priloga – izveštaja, beležaka, stenografskih beležaka, zapsnika sa sastanaka, govora, dokumenata, deklaracija, memorandum, diplomatske prepiske, poruka, izvoda iz sećanja protagonista, telefonograma, elaborata, pregleda događaja, hronologija, intervju. Kao prilog je objavljena i specifikacija i istorijat broda Galeb, koji je bio logističko sredstvo, ali i simbol Titove lične diplomatije. Studije su podeljene tako da obuhvataju šest faza kroz koje je ispraćeno „sazrevanje jugoslovenske spoljne politike i transformacija ličnosti njenog glavnog nosioca“. Smisao ove podela i svrha studija jeste „da osvetle razvoj Titove lične diplomatije, miriranje njegovog spoljnopolitičkog stila i aspiracija u međunarodnim odnosima“. Studije obuhvataju period

1953–1979, a epilog se odnosi na Titovu „posthumnu diplomatiju“. Glave knjige, odnosno Titove uloge na spoljnopolićkom planu, podeljene su na sledeći naćin: gost, domaćin, posrednik, globtroter, arbitar i veteran. Prva granićna godina – 1953. uzeta je zbog toga što je januara te godine Tito stupio na funkciju predsednika Republike (uvedena ustavnim promenama 1952) ćime je i formalno postao glavni nosilac jugoslovenske spoljne politike, a iste godine došlo je i do znaćajne posete Velikoj Britaniji i susreta sa njenim vodećim lićnostima. Druga granićna godina, 1979, uzeta je zbog toga što je Titova delatnost na Šestoj konferenciji nesvrstanih u Havani bila njegov poslednji veliki mećunarodni angažman, kao i zbog toga što se krajem te godine našao „na izmaku svojih duhovnih i fizićkih snaga“. Tito se tokom svog angažmana na spoljnopolićkom polju menjao i prilagoćavao izmenjenim okolnostima – na svojevrsan naćin o tome svedoće fotografije koje su uklopljene u osnovni tekst (ogromna je razlika izmeću Tita, voće jednog gerilskog pokreta, koji je tokom susreta sa Ćerćilom 1944. u sred avgusta u ćizmama i maršalskoj uniformi zakopćanoj do grla i elegantno obućenog Tita, priznatog ćelnika nesvrstanih, koji je 1979. u Havani plenio svojom pojavom).

Predmet prve glave, *Gost*, jeste Titovo putovanje u Veliku Britaniju 1953, kojim se on posle godina izolacije u velikom stilu vratio na svetsku scenu i koje je, kako autor navodi, bila dragocena „škola bontona“ za jugoslovensku diplomatiju. Autor je u okviru ove glave izloćio poloćaj Jugoslavije posle raskida sa SSSR-om, definisanje nove spoljnopolićke orijentacije Jugoslavije i njena nastojanja za uspostavljanje saradnje i dobijanje pomoći Zapada, kao i pitanje

bezbednosnih garancija (pregovori sa generalom Tomasom Hendijem 1952, sklapanje Ugovora o prijateljstvu sa Grćkom i Turskom 1953, poseta naćelnika generalštaba Peka Dapćevića Vašingtonu 1953, Titova poseta Velikoj Britaniji). Posebno su obraćeni neuspešna inicijativa za sklapanje ugovora, odnosno polićkog saveza sa Velikom Britanijom, posledice Staljinove smrti na spoljnopolićki poloćaj Jugoslavije. Naroćito detaljno su analizirani „periferi“ problemi organizacije i realizacije posete: pitanje Titove funkcije, ranga posete, transporta, bezbednosti i orkestracija medićske prezentacije. Sve ovo je upotpunjeno karikaturama iz bugarske štampe, anegdotama u vezi sa posećtom, kao i jednom od pesama koja je ovim povodom objavljena u britanskoj štampi.

Centralni predmet druge glave, *Domaćin*, odnosi se na posetu sovjetske delegacije predvoćene Hruščovom Beogradu 1955. Poseta je bila vrhunac trenda poboljšanja odnosa dve zemlje, ali i vrhunac spoljnopolićke aktivnosti Tita 1954–55. tokom koje je kroz niz susreta na najvišem nivou jaćao spoljnopolićki poloćaj Jugoslavije. Zapadni mediji su posetu predstavili kao „sovjetsku Kanosu“, dok je jugoslovenska štampa bila znatno oprećnija. Sam Tito se, za razliku od nekih jugoslovenskih rukovodilaca, nije prepuštao oduševljenju. Shvatao je da je poseta bila deo šire spoljnopolićke inicijative, a nije gubio iz vida ni njen znaćaj u borbi za Staljinovo nasleće, kao ni opasnost od sućavanja saradnje sa Zapadom zbog priblićavanja Jugoslavije i SSSR-a. Na krajnje interesantan naćin, suoćavanjem izvora koji dolaze sa jugoslovenske i sovjetske strane, kao i memoarskih izvora sa stenografskim beleškama, prikazano je na koji naćin su protagonisti doćživeli

susret. Pored ovoga, autor je posvetio pažnju pitanju posete u kontekstu „borbe za moć unutar Kremlija“, kao i posete kao dela šire sovjetske spoljopolitičke strategije koju je pokrenuo Hruščov (pre svega, zaključenje mirovnog sporazuma sa Austrijom kojim je okončana njena okupacija i stvaranje Varšavskog pakta koji su neposredno prethodili poseti), razgovorima lidera SSSR-a, SAD, Velike Britanije i Francuske u Ženevi 1955, XX kongresu CK KPSS-a i susretu Tita i Dalsa na Brionima 1955.

Treća glava, *Posrednik*, bavi se Titovim nastojanjima iz 1955. i 1956. da posreduje između Zapada, Istoka i blokovski neangažovanih država. Posredovanje je bilo sredstvo putem kojeg se nastojao smanjiti raspon između ambicioznog mesta koje je Jugoslavija težila da ima u međunarodnim odnosima i oskudnih resursa na koje se mogla osloniti. Proisticalo je iz jedinstvenog položaja koji je Jugoslavija zauzimala i iskustva partnerskih odnosa i sa Istokom i sa Zapadom. Ovo spoljopolitičko sredstvo jeste bilo fleksibilno i kreativno, ali je bilo i nepredvidljivo i nosilo rizik od nezadovoljstva velikih sila. Autor je sažeto položaj Jugoslavije opisao na sledeći način: „U procepu između blokova, Jugoslavija se našla u poziciji da tumači Zapad Istoku kao i Istok Zapadu, te predočava i Zapad i Istok zemljama Trećeg sveta, legitimišući time pre svega sopstveni položaj“. Posebno su razmatrani sledeći slučajevi posredovanja: u približavanju Bliskog istoka sovjetskom bloku putem preporuka Hruščovu za saradnju sa Naserom, u približavanju Bliskog istoka zapadnim zemljama pre svega između Velike Britanije i Egipta, između Francuza i Alžiraca uz uključivanje egipatskog faktora, između SAD i SSSR u vezi sa Sueckom krizom, i

pokušaju posredovanja između Egipta Izraela. Pored ovoga prikazani su Bri-ronski sastanak Tita, Nasera i Nehrua i kriza u Mađarskoj 1956.

U četvrtoj glavi, *Globtroter*, prikazana su Titova nastojanja da pridobije saglasnosti lidera vanblokovskih država za institucionalizaciju njihove saradnje. Da bi ovo ostvario Tito je od 1959. do 1961. proveo ukupno više od pola godine obilazeći države koje se nisu svrstale uz blokove. Ova „putovanja mira“ su postala jedno od najvažnijih sredstava jugoslovenske spoljne politike i Titove lične diplomatije i nastavljena su u narednim godinama, učvršćujući politiku nesvrstavanja i jugoslovensku poziciju unutar pokreta koji je nastajao. U okviru celine pored osvrta na Titova putovanja, posebno je bilo reči o XV zasedanju Generalne skupštine UN 1960. i „rezoluciji petorice“, nastojanjima da se organizuje konferencija šefova blokovski neangažovanih zemalja, organizovanju i radu Beogradske konferencije 1961, reakcijama velikih sila, nastojanjima u toku narednih godina da se nesvrstavanje „utaba“, tj. izbori „za sopstveni identitet i jasnije definisanje prioritetnih ciljeva“, da se prevladaju sporovi i krize, usaglasе gledišta i da se uobliču kao pokret (često se pogrešno u literaturi navodi da je pokret oformljen 1961. u Beogradu, a do toga je došlo tek 1970. u Lusaki). Takođe su razmatrani rad i odluke Konferencije u Kairu 1964, odnos nesvrstanih prema ratu u Vijetnamu, rad Državnog sekretarijata inostranih poslova i njegovih čelnih ljudi u ovom periodu.

U petoj glavi, *Arbitar*, obrađen je period kraja šezdesetih i sedamdesete godine. Iako su sedamdesete predstavljale vrhunac spoljne politike J. B. Tita, tokom njih nije moglo doći do opušta-

nja i ubiranja plodova politike nesvrstavanja. U ovom periodu Tito se kroz angažman na prevladavanju tuđih kriza „definitivno nametnuo kao nezamenljiv arbitar, sprovedilac i kadrovik u jugoslovenskoj diplomatiji“. Negujući bliske odnose sa svetskim državicima uspeo je da svoju politiku posredovanja podigne na nivo arbitraže – prvo u pokretu nesvrstanih, a tokom druge polovine 70-ih i u procesu detanta između dva bloka. U okviru poglavlja autor je posebno pisao o krizama na Bliskom istoku 1967. i u Čehoslovačkoj 1968, dve „linije“ u vrhu jugoslovenske spoljne politike, o nastojanjima da se prevladaju raslojavanja, razlike i granični konflikti u okviru nesvrstanih, kao i da se pokret institucionalno ojača (od Lusake 1970, do Kolomba 1976), o „najvažnijim jugoslovenskim bilateralama“ – odnosima sa SAD i SSSR-om tokom detanta 70-ih (poslednje je Tito posmatrao kao svoj lični „spoljnopolitički rezervat“).

Šesta glava, *Veteran*, posvećena je jednom od najvećih uspeha Titove lične diplomatije – Šestom samitu nesvrstanih u Havani 1979, tokom kojeg je odneo pobeđu nad Kastrovom koncepcijom „prirodnog savezništva“ između nesvrstanih i socijalističkih zemalja i onemogućio „prestrojavanje“, instrumentalizaciju i radikalizaciju pokreta. Uspeo je da se izbori za zadržavanje pokreta na vanblokovskim pozicijama i spreči njegovo ideološko podvajanje, fragmentaciju, ili čak i slom. Posebno je bilo reći o raslojavanju, podelama i tenzijama unutar pokreta, pripremama za konferenciju i jugoslovenskoj diplomatskoj aktivnosti koja je nastojala da pridobije što širu podršku za koncept afirmacije izvornih principa nesvrstanih i očuvanja konsenzusa. Obrađeni su Titovi susreti i razgovori sa Kastrom, njego-

vi susreti sa šefovima država, napori i aktivnosti jugoslovenske delegacije, govori Tita i Kastru, diskusije tokom kojih je Titova teza o povratku izvornim principima odnela prevagu nad radikalnim kubanskim predlozima, Rezolucija o odavanju specijalnog priznanja Titu kao jednom od utemeljitelja i čelnika pokreta.

U epilogu je razmatrana Titova sahrana koja je zbog svoje posećenosti (209 delegacija iz 127 zemalja) postala verovatno najglamurozniji pogrebni samit Hladnog rata. Jugoslovensko rukovodstvo je nastojalo da se „sahrana maksimalno iskoristi, kako za naglašavanje jedinstva zemlje, tako i za očuvanje njenog svetskog prestiža“ i zbog toga su sprovedene opsežne pripreme za doček zvanica. Posebno se razmatraju organizacija pogreba i namere organizatora, sastavi delegacija, brojni sastanci lidera koji su prisustvovali sahrani, stav američkog predsednika Kartera i njegova izjava saučesća, reakcije strane štampe. Insistiranje jugoslovenskog rukovodstva da se na spoljnopolitičkom planu održi Titov „mesijanski stil“ bilo je u neskladu sa krizom na unutrašnjem planu i promenama do kojih je dolazilo u svetu tokom 80-ih. Jugoslovenska diplomatija nije pratila te promene nastojeći da slepo sledi kurs koji je Tito zacrtao i previđajući „možda jedini njegov autentičan doprinos jugoslovenskoj spoljnoj politici – fleksibilnost u okviru mogućeg“.

Knjiga dr Vladimira Petrovića *Titova lična diplomatija: studije i dokumentarni prilozi* predstavlja jasan i dobar pregled Titovog angažmana na spoljnopolitičkom planu i uopšte spoljne politike socijalističke Jugoslavije koju je on kao njen glavni nosilac i kreator personifikovao. Kreativno su interpretirane „uloge“ koje je jugoslovenski maršal

obavljao u pojedinim periodima i koje predstavljaju moguću okvir za periodizaciju njegove spoljnopolitičke delatnosti. Knjiga je ujedno oslonac i podsticaj za dalja istraživanja. Predmet, stil pisanja i originalna i zanimljiva koncepcija knjige protkana raznovrsnim priložima, čine je interesantnom ne samo za stručne krugove već i za širu čitalačku publiku.

Momir Ninković

RAT U SLOVENIJI. DOKUMENTA PREDSEDNIŠTVA SFRJ, TOM 2, JUN–JUL 1991, priredili Kosta Nikolić, Vladimir Petrović, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2012, 373 str.

U ediciji Instituta za savremenu istoriju pod naslovom *Kraj Jugoslavije* objavljena je knjiga *Rat u Sloveniji. Dokumenta Predsedništva SFRJ, tom 2, jun–jul 1991*, koju su priredili istoričari Kosta Nikolić i Vladimir Petrović. Isti autori su 2011. objavili prvi deo dokumenata Predsedništva SFRJ koja su nastala tokom prve polovine 1991 (*Od mira do rata. Dokumenta Predsedništva SFRJ (januar–mart 1991)*). U novoj, drugoj po redu knjizi autori su odabrali neka od najvažnijih dokumenata iz vremena u kome je državna kriza prešla u rat na teritoriji Republike Slovenije i delimično na prostoru susedne Republike Hrvatske.

Knjiga je podeljena na dva dela. Prva celina posvećena je kontekstu u kome su delovali akteri jugoslovenske krize, a drugu čine stenografske beleške i ostala odabrana građa koji se sastoji od ukupno 26 dokumenata i pokriva period od 25. juna 1991. do 22. jula iste godine. U navedenom vremenu odigrao se niz

suštinskih događaja jugoslovenske krize kako na polju ideološke i političke pripreme sukoba, tako i kada je reč o konkretnoj eskalaciji na terenu. Odabrani su, dakle, izvori koji su nastali u vremenu obeleženom tzv. paralizom rada Predsedništva SFRJ, aktuelnom od proleća 1991. i proglašenja nezavisnosti republika Slovenije i Hrvatske. Među poslednjim dokumentima nalaze se odluke o povlačenju jedinica JNA iz Slovenije i pokušajima Predsedništva da postigne saglasnost o načinu rešavanja državne krize.

Veći deo materijala preuzet je sa internet prezentacije Međunarodnog krivičnog tribunala u Hagu, dok je ostatak dokumenata prikupljen iz memoara bivših članova Predsedništva ili je objavljen u ondašnjoj štampi (*Službeni list SFRJ, Vojno-politički informator*). U iscrpnom uvodu, kontekstualizovana su ključna dokumenta koja i čine najveći deo zbornika (*Zaoštravanje jugoslovenske krize: proleće–leto 1991*). Priređivači su se, posle osnovnih uvodnih napomena, ukratko osvrnuli na razvitak jugoslovenske krize tokom proleća i leta 1991. kada usled protivljenja dela jugoslovenskih političara Stjepan Mesić nije imenovan za predsednika Predsedništva SFRJ. Pažnja je posvećena i sve većoj internacionalizaciji jugoslovenskog problema gde spada i aktuelizovanje pitanja ljudskih prava Albanaca na Kosovu i Metohiji. Prikazane su i suprotstavljene političke koncepcije oko tumačenja prava na samoopredeljenje – osnovna razlika svodila se na to da li pomenuto pravo pripada narodima ili samo republikama unutar SFRJ.

Ovim je čitalac uveden u narednu celinu (*Ka ratu u Sloveniji*, str. 24–41) u kojoj su autori opisali tok priprema i sprovođenja slovenačkog odvajanja od Jugoslavije. Ključni događaj je slove-